

Джерела та література

1. Wielka legacja Wojciecha Miaskowskiego do Turcji w 1640 r. – Warszawa-Krakow, 1985.

SUMMARY

The article deals with the materials of the diplomatic mission of the outstanding diplomat of the *Rech Pospolita* in Turkey in 1640. It contains Ukrainian translations of the major parts of this source from the history of the Southern Ukraine, Zaporizhzhia Cossacks and Poland and Turkey diplomatic relations of the 17th century.

Ю.П. Князьков

МАЛОВІДОМІ ПОДІЇ БОРОТЬБИ З КРИМСЬКИМ ХАНСТВОМ У ЗАПОРІЗЬКОМУ КРАЇ В 1696 р.

У кінці XVII ст. Росія, Україна та Запорожжя знаходились у стані війни з Кримським ханством та Османською імперією, яка почалася в 1695 р. облогою Азова та взяттям турецько-татарських укріплень у пониззі Дніпра.

Влітку 1696 р. Петро I знову обложив Азов. Постало завдання “чинить воинский промысел” над Кримом, захищати запорозькі та українські землі від татарських набігів, не допустити допомоги з боку кримських татар Азову [1.-Арк.103].

Відомо, що в травні того ж року за власної ініціативи 500 запорожців на чолі з отаманом Я. Чалим здійснили морський похід, полонивши 17 турецьких суден, які йшли до Очакова [2.-С.177]. У липні запорозькі козаки під командуванням Я. Чалого та Я. Мороза повторили похід. Інший загін українських козаків та частина запорожців на чолі з київським полковником К. Мокієвським отримав наказ піти “для воинских промыслов около Ачакова и башни Ачаковской, на стороне Перекопской стоящей” (Кінбурзького укріплення – Ю.К.) [1.-Арк.3].

У Таванській фортеці (біля сучасного м. Берислава – Ю.К.) знаходився російсько-український гарнізон із 400 козаків Гадяцького та Лубенського полків, 286 солдатів, 250 сердюків та 100 запорожців [1.-Арк.3].

Військові дії на Нижньому Дніпрі та під Азовом викликали велику стурбованість у Криму. Хан вважав, що “московские люди пойдут под Перекоп”, “учинят жилищам разорение, и жен и детей в полон поберут” [1.-Арк.2]. Тому з весни 1696 р. він з військом знаходився за межами Перекопу. Не випадково, запорожці бачили орду на р. Каланчак [1.-Арк.1].

За словами полонених татар, хан стояв на Чорній Долині [1.-Арк.82]. У разі наступу російсько-українських військ на Крим, татари планували “на Конской встречею препятствие великороссийским и малороссийским войскам чинити”. Повідомлялось, що степи були спалені від р. Молочна до самого Перекопу [1.-Арк.112].

Складовими частинами військових дій у Нижньому Подніпров'ї були розвідницькі та бойові рейди окремих татарських та козацьких загонів. Так, в липні боярин Стрешнев доносив, що на р. Самарі “объявилась басурманская орда”, на р. Кінській (Конка) – бачили 80 татар [1.-Арк.6]. Один із татарських загонів із 37 чоловік був розбитий запорожцями біля урочища Токмача [2.-С.177].

У той час відкритим залишалось питання: відправить чи ні кримський хан значні військові сили на допомогу обложеному Азову. Тому, гетьман І. Мазепа, в свою чергу, вислав загін із 75 козаків Полтавського полку і 74 козаків-компанійців на чолі з санжарським сотником Микитою Плячником, щоб “языка взяти” і дізнатися, чи будуть орди йти на Азов. Маються на увазі “шляхи на Муравские, которые из Крыму

лежат вверх через речку Каратыш к Азову” [1.-Арк.93]. Загін повинен був вести розвідку біля р. Кінської.

Доля цього козацького загону була в свій час відомою. У літописі Самовидця є згадка про те, що кримський хан “наших козаков” “подезд (загін – Ю.К.) чоловіка полтораєста розгромил и побрал и самого вожа Фляку з Полтави” [3.-С.158]. Г. Грабянка також повідомляв, що “один наїзд на чолі з Плюкою супостат взяв” [4.-С.102]. Будь-які докладні відомості про даний козацький загін в історичній літературі нам не зустрічалися, але вони є в документах Белгородського стола (Російський державний архів давніх актів. – Ф. 210 – Ю.К.). Це дозволяє прослідкувати трагічну і, як з’ясовується, героїчну долю козаків цього підрозділу.

На початку липня 1696 р., на п’ятий день після початку походу, кінний загін М. Плячника (“Фляка” у Самовидця і “Плюка” у Г. Грабянки – Ю.К.) прибув на р. Кінську, “которая упала в Днепр подле Карачокрака, ниже Великих Песков”, і рухався вздовж цієї ріки дозором [1.-Арк.101]. Через тиждень в “урочищу Семь Кишенях” козаки “татар увидели человек сто” [1.-Арк.110]. Відзначимо, що в “Книзі Великому Кресленню” згадуються “7 кишений татарських мечетей” по правий бік Кінської від Дніпра в 60 верстах без вказівки на те, що так називалось урочище [5.-С.110]. Козаки, за свідченням документів, “ходили за татарами два дни и тех татар не нашли”. В третій же день загін М. Плячника зустрів інших татар, які “шли с Малороссийских городов”, яких також було близько 100 чоловік. Напавши на цей татарський загін, козаки та сердюки переслідували його 4 милі (28 км – Ю. К.) [1.-Арк.110], “даже до Молочних Вод” [1.-Арк.101], де, наздогнавши татар, 15 з них взяли у полон, “а иных побили” [1.-Арк.102].

Зовсім несподівано для козаків, які захопилися погонею та боєм, поблизу р. Молочної вони зіткнулися з великою татарською ордою на чолі з самим ханом, яка йшла вверх долиною цієї річки. Побачивши чисельні татарські війська, козаки полонених татар “покололи” і швидко відступили “в степь”, до урочища Великі Терни, або Жаботині Терни [1.-Арк.115], “а те Терны были от Молочной в полторы мили” [1.-Арк.102]. Судячи із зазначеної у джерелах відстані ця місцевість знаходилась у районі сучасного с. Терновате Василівського району Запорізької області, біля витоків р. Карачокрак.

Мабуть, козаки розраховували сховатися в густих кущах вздовж цієї річки та відступити у Дніпровські плавні. Але, оточені багаточисельною татарською ордою, 16 липня козаки прийняли героїчний нерівний бій. Обстріл з боку яничар, які були при хані, був настільки сильним, що “з кустов частою стрелбою листвие и ветвие сбили”. Вісім “знамен” – підрозділів турецьких яничар – “с полудня до вечера” не могли зламати відчайдушного опору бійців, і козаків “большую часть, не могущи живы взять, в труп положили” [1.-Арк.100]. Сотники Микита Плячник і Гнат Юрченко та сорок козаків і сердюків, здебільшого поранені, потрапили в полон [1.-Арк.103]. Лише 10 чоловік, “которые в сторонних караулах были” [1.-Арк.99] змогли врятуватись.

Подальша доля полонених, за виключенням однієї людини, за документами, залишається невідомою. Козак Осип, прізвище якого у джерелах не повідомляється, через дві доби полону, вночі “развязался на Молочной и ушел на р. Токмак”. Пролежавши весь день на болоті, він наступної ночі дістався на р. Карачокрак, а потім прийшов на Запорожжя. Звідти він на початку серпня прибув з повідомленням до І. Мазепи [1.-Арк.103]. Гетьман відправив козака, що вцілів, для розпитів до Москви.

За словами козака, що втік з полону і розказав трагічну історію загону, він “в той орде басурманской видел самого хана” і чув, що “будто с ним выборной орды с тридцать тысяч” [1.-Арк.103].

Історії бойових дій та обставинам героїчної загибелі даного загону козаків та сердюків у Запорозькому краї було приділено увагу у доповіді І. Мазепи боярину Стрешневу і у листі боярина Б.П. Шереметева царю. Копії цих документів є у розглянутих стовпцях Белгородського столу.

Джерела та література

1. Російський державний архів давніх актів. – Ф. 210. – Оп. 19. – Спр. 197. Стовпці про Кизикерменський похід.
2. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. – К., 1993. – Т.3.
3. Літопис Самовидця. – К., 1971.
4. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / Пер. із староукр. – К., 1992.
5. Книга Большому Чертежу. – М.-Л., 1950.

SUMMARY

The article is devoted to unknown facts about the struggle between the Cossacks and Crimea Tatars in Zapirizhzhia region in 1696.

В.М. Циберт

“ГРАМОТА НА ПРАВА И ВЫГОДЫ ГОРОДАМ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ” ЯК ДЖЕРЕЛО З СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ МІСТ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ”

Реконструкція соціально-економічної історії міст Південної України не може бути здійснена без вивчення законодавчих актів – “скарбниці матеріалу, з якої брали та будуть брати всі розвідувачі” [1.-С.102].

У період реформ Катерини II (1775-1785 рр.) були підписані правові документи, які стали фундаментом просвіченого абсолютизму. На думку дослідників, важливим законодавчим актом царювання Катерини II, в галузі місцевого управління після 1775 р., є жалувана грамота містам [2.-С.23].

Перші спроби дослідження цього документу зробили відомі російські правознавці XIX ст. Я. Плошинський та І. Дитятін [3]. Аналізуючи розвиток верств міського населення та історію походження міського самоуправління Російської імперії, вони поклали початок історіографічній традиції. Їх роботи складають міцний ґрунт у дослідженнях сучасних науковців.

Реконструкція соціально-економічного розвитку Південної України останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст. базувались на вивченні цього законодавчого акту. Серед науковців, що розглядали його, назвемо О. Дружиніну, Ю. Клокмана, Н. Дружиніна, Ю. Тітова, С. Платонова, С. Каштанова, А. Введенського. Сучасні науковці теж звертаються до аналізу цього документу. Особливо це помітно в роботах А. Бойко, О. Марченко, Л. Цибуленко.

На жаль, джерелознавчого дослідження жалуваної грамоти містам до сьогодні не існує.

Повна назва документу – “Грамота на права и выгоды городам Российской империи”. В дореволюційній та радянській історіографії поширення набула скорочена назва документу – жалувана грамота, яка яскраво визначила його походження та юридичне значення. Документ датований 21 квітнем 1785 р. Жалувана грамота містам була опублікована в першому виданні “Полного собрания законов Российской империи”, а також у збірнику документів “Русское законодательство X-XX веков” [4].

Жалувана грамота містам була спробою докладної регламентації організації та діяльності органів міського самоврядування. Тенденції соціально-економічного